

TÜRKİYE EKONOMİSİ'NDE 1985-1990 VE 1996 DÖNEMLERİNDE EKONOMİK YAPI DEĞİŞİKLİKLERİNİN INPUT-OUTPUT TABLOLARI YARDIMIYLA ANALİZİ

Araş. Gör. Ferda YERDELEN TATOĞLU*

Özet

1980-1996 yılları arasında Türkiye Ekonomisi'nde meydana gelen yapı değişikliklerinin, bir başka deyişle üretim artışlarının sektörel kaynaklarını irdelemeye yönelik yapılmış olan bu çalışmanın ilk bölümünde yapısal değişme kavramı tanımlanmıştır. Daha sonraki bölümde ise, input-output tablolarına dayanarak ekonomik yapı değişikliğini hesaplamaya yarayan yöntemlerden bazıları ele alınmıştır. İncelenen dönem ve kullanılan verilerle ilgili özelliklere değinildikten sonra, 1985-1990 ve 1990-1996 dönemlerinde sektörlerde meydana gelen gelişmeler ele alınmıştır. Son bölümde ise, söz konusu dönemler için input-output tablolarından yararlanılarak sektörler itibarıyla büyümenin kaynakları hesaplanmaya çalışılmıştır. 1985-1990 ve 1990-1996 dönemlerinin her ikisinde de benzer olarak Türkiye Ekonomisi'ndeki en yüksek üretim artışının hizmetler sektöründe; en düşük üretim artışının ise madencilik sektöründe olduğu sonucuna varılmıştır.

Abstract

In the first section of this study, that aims to examine sector-specific sources of structural changes or the increase in the production level in the Turkish Economy between 1980 and 1996, the notion of structural change is defined. Following this definition, some methods of calculating structural changes in the economy using input-output tables are studied. Moreover, the developments in the economy and its sectors between 1980 and 1996 are examined in detail. In the last section, the sector-specific sources of growth are calculated for the periods 1985-1990 and 1990-1996 by using input-output tables, and the results are interpreted economically. Similarly for both terms 1985-1990 and 1990-1996, it is resulted that the highest level of the increase in the production is in the services and the lowest level of the increase in the production is in the mining.

* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü Araştırma Görevlisi.

GİRİŞ

1980-1996 döneminde Türkiye Ekonomisi'nde meydana gelen yapı değişikliklerinin sektörel bazda ele alındığında, büyük ölçüde teknolojik gelişme ve sanayileşme ile birlikte tarıma dayalı sektörlerin paylarının azalması, sanayi ve hizmetler sektörlerinin paylarının artması kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, üretim içinde sektörlerin paylarının ne oranda değiştiği önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, 1985-1990 ve 1990-1996 dönemlerinde ekonomideki toplam üretim artışına, sektörlerin üretim artışlarının ne oranda katkılarının olduğunun hesaplanması ve dönemler arasında kıyaslamalar yapılmasıdır.

Bu çalışma yapılırken, yapı değişikliğine sadece üretimde meydana gelen artış yönüyle bakılacak ve sektörel olarak ele alınıp incelenecektir. Ekonomideki yapı değişikliği ya da üretim artışı "sektörlerin nispi önemlerinden gidilmesi yöntemiyle" hesaplanacaktır. Ayrıca, 1996 input-output tablosunun 2001 yılı içinde basılmış olması ve o tarihten bu yana yeni bir input-output tablosunun basılmamış olması nedeniyle hesaplamalar 1985-1990 ve 1996 input-output tabloları çerçevesinde yapılacak ve o dönemlere ışık tutacaktır.

1. Yapısal Değişme Kavramı

Ekonomik ve teknik gelişmeyle birlikte, ekonomiyi meydana getiren sektörlerin bünyesinde ve ekonomi içindeki nispi önemlerinde önemli değişiklikler meydana gelir (Gökçen, 1976: 42). Ekonomik gelişme ile beraber, ekonominin üretim strüktürü ve üretim faktörleri arasındaki ilişkilerin ve nispetlerin değişmesi (Gökçen, 1976: 26-27) yada temelde üretimin sektörel bileşiminin değişmesi ekonomik yapı değişikliklerini meydana getirir (Parasız, 1998: 253). Sektörlerin ekonomi içinde nispi önemlerinin değişmesine bir başka değişle yapısal değişmeye örnek olarak, teknolojik gelişme ve sanayileşmeyle birlikte Milli Gelir içinde tarıma dayalı sektörlerin paylarının azalması, buna karşılık sanayi kesiminin payının yükselmesi ve ekonomik gelişmenin ileri safhalarında ise hizmetler kesiminin payının artması verilebilir (Gökçen, 1976: 44). Bu durumda istihdam da tarımdan sanayi ve hizmetler sektörlerine kayar. Kapalı bir ekonomiden açık bir ekonomiye geçiş de yapı değişikliği kapsamında yer alabilir. Yapısal değişikliğin kavranabilmesi için büyüme sürecinin sektörel düzeyde ele alınması ve büyüme hızlarının farklılaşmasına yol açan etmenlerin

ortaya konulması gerekir (Aydoğuş, 1990: 180). Bu tür farklılaşmaya yol açan etmenler iki noktada toplanabilir:

- Sektörler arasında ekonomik yapı değişikliği,
- Sanayi içinde ekonomik yapı değişikliği.

Ekonomik yapı değişikliğinin sektörlerle izahı, input-output analizi ile mümkündür. Ekonomik yapı değişikliğinin daha iyi kavranabilmesi için input-output analizinden ve ekonomik yapı değişikliğinin ölçülmesinde kullanılan yöntemlerden bahsetmekte yarar görülmektedir.

2. Ekonomik Yapı Değişikliğinin Input-Output Modeli Çerçevesinde Belirlenmesi ve Kullanılan Yöntemler

Endüstrilerarası iktisat çözümlemesinin önemli bir unsurunu input-output analizi oluşturur ve input-output analizi, ekonomiyi oluşturan üretken sektörlerin çıktılarının üretim ve kullanımının ekonomi çapında ve çok sektörlü bir çerçevede bir arada ve nicel olarak incelenmesi ilkesine dayanır (Aydoğuş, 1990: 1). Bu analizle, sektörler arasındaki karşılıklı bağıllık ve sistemdeki herhangi bir faaliyetin üretim bünyesini nasıl ve ne yönde değiştirdiğini görmek mümkün olmaktadır (Gökçen, 1976: 112). Diğer bir deyişle, input-output analizi, sektörler arasındaki ara malı alışverişi ile nihai olarak tüketilen üretim değerleri arasındaki ilişkileri inceler. Bu tekniğin statik kapalı, statik açık ve dinamik model olmak üzere üç ayrı uygulama şekli vardır. Input-output analizi ile başlayan çalışmalar, faaliyet analizleri ve doğrusal programlama tekniklerinin de gelişmesi sonucu geniş bir kullanım alanı bulmuş, özellikle kalkınma planlarının, endüstrilerarası ve sektörel çalışmalar ile ekonomik yapı analizlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (Gökçen, 1976: 112).

Input-output modelleri çerçevesinde üretim yapılarının karşılaştırılması, genellikle endüstrilerarası bağlanışma, üretim teknikleri, ara girdi kullanımı ve temel girdi kullanımı gibi konuları kapsar. Input-output teknikleri ile yapılacak ekonomik yapı analizlerinde endüstrilerarası bağlantıların yönü ve derecesi kolaylıkla analiz edilebileceği gibi, gelişmeyle beraber ekonominin ne yönde geliştiği, sektörlerin birbiriyle ve kullanılan asli üretim faktörleriyle olan ilişkilerinin nasıl değiştiği, sektörel bağlanışmanın ve teknolojik gelişmelerin hangi düzeyde bulunduğu gibi konularla ilgili ekonomik yapı değişimleri de kolaylıkla ortaya konulabilecektir (Gökçen, 1976: 137). Bir ülkenin çeşitli dönemlerde hazırlanan input-output tabloları kullanılarak, bu ekonominin söz

konusu dönemler içinde geçirdiği ekonomik değişmeler ortaya konulabildiği gibi, çeşitli ekonomiler için hazırlanmış input-output tabloları aracılığı ile bu ekonomilerin birbirlerine göre farklı gelişmişlik dereceleri de ortaya konulabilir (Gökçen, 1976: 137-138). Dönemler arasındaki bu karşılaştırmaların yapılabilmesi için dikkat edilmesi gereken en önemli unsur, bir ekonominin farklı dönemlerine ait tablolarının ve çeşitli ekonomilere ait tabloların birbirlerine uygun olarak ve aynı esasla hazırlanmış olmasıdır. O halde ekonomik yapı analizine başlamadan önce, yapılacak ilk iş tabloların birbirlerine uygun olarak ve aynı esaslara göre hazırlanmış olup olmadığının araştırılmasıdır (Gökçen, 1976:138).

Üretim yapılarının input-output modelleri çerçevesinde karşılaştırılmasında öncü çalışma Chenery ve Watarabe'ye aittir. 1958 tarihinde "International Comparisons of The Structure of Production" isimli çalışmada ABD, İtalya, Japonya ve Norveç gelişmiş ekonomilerdeki üretim yapıları karşılaştırılmış ve üretim yapıları açısından benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Santhanam ve Patil adlı iki araştırmacı ise, 1972 yılında yapmış olduğu "A Study of The Production Structure of The Indian Economy: An International Comparison" isimli çalışmada gelişmiş ülkelerdeki üretim yapılarındaki bu benzerliğin az gelişmiş ülkelerde de geçerli olup olmadığını sınamak amacıyla Hindistan'ı da çalışmaya dahil etmiştir.

Input-output analizi ile ekonomideki yapı değişikliğinin, sektörlerdeki input-output miktarlarındaki değişmelere dayanılarak açıklaması yapılmaktadır. Yapı değişikliğinin çeşitli sebeplerden ortaya çıkmış olduğu düşünülebilir; örneğin, üretimde kullanılan makine ve teçhizatın niteliği değişmiş olabilir, işgücünün niteliği değişmiş olabilir veya üretimde kullanılan diğer girdilerin nitelik ve nicelikleri değişmiş olabilir. Bununla birlikte, ekonomik yapı değişimi sadece ara malı ihtiyacını değiştirmekle kalmaz, asli üretim faktörleri katsayılarını da etkiler. Input-output modeli aracılığıyla, ekonomik yapı analizleri endüstrilerarası akım tablosu katsayıları matrisi ve ters matrise dayanarak yapılabilir. Sadece endüstrilerarası akım tablosu kullanılarak, ekonominin karşılaştırılan dönemler içinde sektörler arasındaki ara talepte ve kullanılan girdilerde meydana gelen değişmeler ortaya konulabilir. Yapısal değişikliğin girdi çıktı modelleri çerçevesinde ölçülmesi için çeşitli metodlar önerilmektedir. Bu metodlardan bazıları aşağıdaki gibidir:

- u_j-w_i *Değerleri*; Ekonomide u_j ve w_i değerlerinin bulunması ile endüstrilerarası münasebetlerin yani, dolaylı faktör kullanımının nispi önemi elde edilmiş olur.*
- *Dolu Göz-Boş Göz Oranları*; Bu oranlar, sektörler arasındaki ilişkileri ve birbirlerine bağımlılıklarını gösterir.
- *İleri Bağlantı Etkisi, Geri Bağlantı Etkisi ve Toplam Bağlantı Etkileri*; Bir sektörün çıktısının ekonomideki diğer sektörler açısından ne ölçüde önemli olduğunun bir göstergesi olarak ileri bağlantı etkisi; bir sektörün diğer sektörlerin çıktısına olan talebinin büyüklüğünün bir göstergesi olarak geri bağlantı etkisi hesaplanır.**
- *Sektörel Büyümenin Kaynaklarına Ayırıştırılması (Ayrıştırma Çözümlemesi)*

Sektörel büyümenin kaynaklarının girdi-çıkıtı modelleri çerçevesinde belirlenmesinde en çok kullanılan yöntem ayrıştırma (decomposition) çözümlemesidir. Bu yöntemde, sektörel üretim düzeyindeki değişimler genellikle dört etmenin etkisine ayrıştırılır:

- Yurt içi nihai talepteki değişimin etkisi,
- Teknolojik değişimin (ara talep değişiminin) etkisi,
- İhracat talebindeki değişimin etkisi,
- İthal ikamesinin etkisi.

İthal ikamesi dışındaki etmenlerin etkisi girdi-çıkıtı tablolarının ilgili sütunlarından fark alınması yoluyla kolayca belirlenebilmesine karşılık, ithal ikamesinin tanımlanması ve hesaplanması konusunda görüş ayrılıkları söz konusu olmuştur. İthal ikamesinin belirlenmesindeki bu görüş ayrılıkları bir çok ayrıştırma yöntemini mümkün kılmıştır. Bunlardan, ilk kez 1960 yılında Chenery tarafından ortaya konulan ve daha sonra Chenery-Shishido-Watanabe tarafından geliştirilen ayrıştırma modelinin uzantısı olan Syrquin modeli en çok kullanılanlar arasındadır. Syrquin modelinde iki farklı hesaplama yöntemi söz konusu olmuştur. Bunlar;

* Ayrıntılı bilgi için bakınız: Gökçen, 1976: 190-210

** Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aydoğuş, 1990: 153-155

- Sektörel büyüme hızlarının ekonominin ortalama büyüme hızından sapmasının kaynaklarını ortaya koymayı amaçlayan “*sapmalar versiyonu*” ve,
- Sektörlerin üretim düzeylerindeki belli bir dönemde gözlenen değişmeler içinde çeşitli etmenlerin görece paylarını ortaya koymayı amaçlayan birinci mertebeden farklara dayalı “*toplam paylar versiyonu*” (Aydoğuş, 1990: 180-181)’dur.

Bu yöntemlerden toplam paylar versiyonu (toplam paylar ayrıştırma modeli) kullanımı kolay olduğundan daha çok tercih edilmektedir.

Toplam paylar ayrıştırma modelinden türetilmiş hesaplanma açısından kolaylık sağlayan bir yöntem de “*sektörlerin nispi önemlerinden gidilerek ekonomideki yapı değişikliğinin hesaplanması*” yöntemidir. Bu yöntem çalışmanın konusunu teşkil ettiğinden dolayı ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sektörlerin Nispi Büyümelerinden Gidilerek Ekonomideki Yapı Değişikliğinin Hesaplanması

Gelişmekte olan bir ekonomide gelir artışıyla birlikte, sektörlerde de mutlak ve nispi değişmeler meydana gelir.

Genel olarak bir ekonomide;

$$X_i + M_i = W_i + Y_i + E_i = Z_i = D_i \quad (1)$$

eşitliği vardır. Bu eşitlikte;

- X_i : i sektörü toplam üretimi,
- M_i : i sektörü toplam ithalatı,
- Z_i : i sektörü toplam arzı,
- E_i : i sektörü toplam ihracatı,
- W_i : i sektörü ara talebi,
- Y_i : i sektörü nihai talebi,
- D_i : i sektörü toplam talebi,

gösterir. Aynı zamanda;

$$X_i + M_i = Z_i \quad : \text{toplam arz kısmını,}$$

$$W_i + Y_i + E_i = D_i \quad : \text{toplam talep kısmını temsil eder.}$$

Bu eşitlikten ise *toplam talep = toplam arz* ($D_i = Z_i$) sonucu çıkar. Arz eşitliği ele alındığında;

$$\frac{X_i}{Z_i} + \frac{M_i}{Z_i} = 1 \quad (2)$$

eşitliği elde edilebilir. Eşitlik (2)'de, $\frac{X_i}{Z_i} = u_i$ ve $\frac{M_i}{Z_i} = m_i$ kısaltmaları yapılırsa;

$u_i = 1 - m_i$ yazılabilir. Bu durumda;

$$X_i = (1-m_i)Z_i \quad (3)$$

dir. Eşitlik (3)'te, $(1-m_i)$ toplam talebin yerli üretimle karşılanan kısmını temsil eder (Gökçen,1982: 106-109). Dönemden döneme artış olduğu kabul edilir ve bu artış gelişmeyi sağlayan kaynaklarla açıklanmaya çalışılırsa;

$$\Delta X_i = (1-m_i)\Delta Z_i \quad (4)$$

ya da;

$$\Delta X_i = (1-m_i)(\Delta W_i + \Delta Y_i + \Delta E_i) \quad (5)$$

şeklinde ifade edilebilir. Toplam arz içinde yerli üretimin de değiştiği kabul edilirse;

$$\Delta X_i = (1-m_i)(\Delta W_i + \Delta Y_i + \Delta E_i) + (m_{i0} - m_{it})Z_{it} \quad (6)$$

eşitliği kurulabilir. Bu eşitlik, kısaltmaların yerlerine yazılması ile;

$$\Delta X_i = \frac{X_i}{Z_i} \Delta W_i + \frac{X_i}{Z_i} \Delta Y_i + \frac{X_i}{Z_i} \Delta E_i + \left(\frac{M_{i0}}{Z_{i0}} - \frac{M_{it}}{Z_{it}} \right) Z_{it} \quad (7)$$

haline gelir. Eşitlik (7), her bir sektördeki üretim artışının nedenini gösterir. Daha açık bir ifadeyle, belirli bir zaman diliminde i sektörünün üretim düzeyinde gözlenen değişimler, aşağıdaki dört etmenin etkisiyle açıklanmaktadır:

- Ara talep değişimleri: $(1-m_i)\Delta W_i$,
- Nihai talep değişimleri: $(1-m_i)\Delta Y_i$,
- İhracat talebindeki değişimler: $(1-m_i)\Delta E_i$,
- İthal ikamesindeki değişimler : $(m_{i0}-m_{it})Z_{it}$.

Bu değişimler nispi (yüzde) olarak ölçülmek istenilirse, eşitlikteki her bir terim ΔX_i 'ye bölünüp 100 ile çarpılır. (Gökçen,1982: 106-109). Örneğin, ara talep değişimi nispi olarak aşağıdaki formülle hesaplanabilir:

$$\frac{(1-m_i)\Delta W_i}{\Delta X_i} \times 100 \quad (8)$$

3. İncelenen Dönemler ve Kullanılan Veriler

Yapılan bu analizde, Türkiye Ekonomisi'ne ait 1985-1990 ve 1996 input-output tabloları* kullanılarak, ekonomide bu dönemler itibariyle sektörel bazda yapısal bir değişme olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ekonomideki yapısal değişiklik, sektörlerin nispi büyümelerinden gidilerek hesaplanmıştır. Bu yöntem, ekonomideki toplam üretim artışına, sektörlerin üretim artışlarının ne oranda katkılarının olduğunun ve bu üretim artışlarının nihai talep artışına, ara talep artışına, ihracat artışına ve ithal ikamesine ne oranda bağımlı olduğunun bulunmasına da imkan verdiğiinden tercih edilmiştir. Input-output tablolarında ihracat nihai talebin bir unsuru olarak yer almaktadır. Yapısal değişme ve büyümenin kaynakları analizlerinde ihracatın katkısının

* Bu tablolar DİE tarafından 1989,1994 ve 2001 tarihlerinde yayınlanan input-output tablolarından elde edilmiştir.

ayrıştırılması son derece önemli olduğundan ihracat, nihai talep toplamından çıkarılmış ve nihai talep yeniden hesaplanmıştır. Üretim artışı; nihai talep artışı, ara talep artışı, ithal ikamesi artışı ve ihracat artışı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu üç ayrı döneme ait input-output tabloları ele alınırken dikkat edilmesi gereken ilk husus, kuşkusuz tabloların aynı esasa göre hazırlanmış olup olmadığıdır. Söz konusu tablolar sektör sayıları açısından incelendiğinde, 1985 ve 1990 input-output tablolarında 64 olan sektör sayısının, 1996 tablosunda 98 olarak yer aldığı görülmüştür. Bu nedenle çalışma, tüm sektörlerin 5 ana sektöre (tarım, madencilik, imalat sanayii, inşaat ve hizmetler) toplulaştırılmasından hareket edilerek yapılmıştır. 1990 ve 1996 tabloları, 5 sektör baz alınarak Birleşmiş Milletlerin "Uluslararası Standart Sanayi Sınıflandırmasına" (ISIC) göre DPT tarafından hazırlanmıştır. 1985 input-output tablosu da ISIC sınıflandırmasına göre 5 ana sektöre indirgenecek şekilde bizim tarafımızdan hazırlanmıştır.* Daha sonra da sayısal hesaplamalar ve yorumlamalar yapılmıştır.

4. 1985-1990 Ve 1990-1996 Dönemlerinde Sektörlerde Dikkat Çeken Önemli Gelişmeler

Sektörler (tarım, madencilik, imalat sanayii, inşaat ve hizmetler) tek tek ele alınacak ve bu dönemlerdeki gelişmeler incelenecektir.

4.1. 1985-1990 Dönemi

Türkiye'nin coğrafi yapısı incelendiğinde, tipik bir tarım ülkesi karakteri taşıdığı görülmektedir. Buna rağmen, Türkiye'de tarımın en büyük iki dezavantajı, tarım sanayii gelişmiş ülkelere oranla birim alandan kaldırılan verim düşüklüğü ve nadas alanlarının yüksekliğidir (Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, 1987: 57). Genel olarak bakıldığında Türkiye Ekonomisi'nde, tarım sektörünün görece öneminin zaman içerisinde azaldığı söylenebilir (Parasız, 1995: 343). Bu sektörde 1985'den 1990 yılına kadar olan dönemde hep düşük büyüme hızları kaydedilmiştir. Zaten genel olarak büyüme hızının en çok azaldığı dönemler IV. (1979-1983) ve V. (1984-1988) plan dönemleridir. Tablo 1'e bakıldığında, büyüme hızının IV. plan döneminde %0,3 ve V. plan döneminde %0,8 olarak gerçekleşmiş olduğu görülür. 1988-1989 yıllarında ise kötü giden hava koşulları nedeniyle düşük

* 1985 için hazırlanan toplulaştırılmış girdi-çıkıtı tablosu ekte verilmektedir.

oranlarda büyüme hızları kaydedilmiştir. 1980 yılında tarımsal ürün dış satımı % 57; ithalatı ise %0,6 olarak gerçekleşmiştir (Babacan, 1999: 18).

Tablo 1. Plan Dönemlerinde Tarım Sektörünün Büyüme Hızları (%)

I. Plan	3
II. Plan	1,8
III. Plan	1,2
IV. Plan	0,3
V. Plan	0,8
VI. Plan	1,6

KAYNAK: Babacan, Aziz: 1999, Genel Tarım Politikası Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödeme Sistemi, Ankara, DPT İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 17

Türkiye'nin jeolojik yapısı itibariyle endüstriyel hammaddelerde önemli potansiyele sahip olduğu ve ihracat potansiyelinin çok yüksek olduğu bilinmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2000: 20). Türkiye gerek maden türlerinin bolluğu, gerekse maden rezervlerinin zenginliği yönünden oldukça büyük bir potansiyele sahip olmasına karşılık, ülke ekonomisi içinde madencilik sektörü istihdam ve yaratılan katma değer yönünden gerçekte bulunması gereken yerin çok gerisinde bulunmaktadır (Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, 1987: 88). Bu sebeplerden dolayı çoğu zaman düşük, kimi zaman da negatif büyüme oranları kaydedilmiştir.

Bu dönemler ülkemizde ithalatın serbestleştirilmesine ve ihracatın arttırılmasına yönelik politikaların giderek etkin biçimde uygulandığı, altyapı ve konut yatırımlarına ağırlık verilmesine paralel olarak iç talebin canlandığı, üretimin arttığı, gerçekleştirilen verimlilik arttırıcı yatırımların da etkisiyle imalat sanayiinde rekabet gücünün geliştiği ve ihracatta %30'lara varan yıllık büyümelerin yaşandığı dönemler olmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 153).

1980-1990 yılları arasında bu sektörde yıllık ortalama %7,4 büyüme görülmüştür (Parasız, 1998: 270). Tablo 2'ye bakıldığında, IV. Plan döneminde %2,4 büyüme kaydedilmişken, 1983 yılında başlayan canlanma ve ihracatın gelişmesine paralel olarak, (Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları Ve Ticaret Borsaları Birliği, 1987: 71) V. Plan döneminde %6,5 oranlarında büyüme kaydedilmiştir. Bütün bunların sonucu olarak da 1980 yılından 1989

yılına kadar imalat sanayiinin GSMH içindeki payı sürekli artmıştır (Temel, 2002: 39). Yine bu dönemlerde, imalat sanayii ihracatı da önemli oranlarda artmış ve 1980 yılından 1989 yılına kadar yaklaşık iki katına çıkmıştır. Zaten 1980 sonrasında gözlenen en önemli gelişme sanayi ihracatının gerek nispi, gerekse mutlak olarak artış göstermesidir (Parasız, 1998: 271). 1989 yılında ise duraklamalar görülmüştür (Parasız, 1998: 185).

İhracattaki gelişmelere bağlı olarak dokuma-giyim, cam ve demir-çelik sektörleri, altyapı ve konut yatırımlarındaki büyümeye bağlı olarak çimento ve pişmiş kil sektörleri, plastik, kimya, petro-kimya gibi ara malı sektörleri ve meslek-bilim-ölçü, elektronik ile uçak imalat sektörleri genellikle yüksek ve sürekli üretim artışı gösteren sanayiler olmuşlardır. Bu sektördeki en yüksek üretim artışı petro-kimyada (%21,4), en düşük artış ve hatta azalış ise gemi inşaada (-%12,325) görülmüştür (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 155-156).

Tablo 2. Plan Dönemlerinde İmalat Sanayiinin Büyüme Hızları (%)

I. Plan	10,9
II. Plan	9,1
III. Plan	8,8
IV. Plan	2,4
V. Plan	6,5
VI. Plan	3,8

KAYNAK: Babacan, Aziz: 1999, *Genel Tarım Politikası Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödeme Sistemi*, Ankara, DPT İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 17

Hemen hemen tüm üretimi yatırım malı sayılan inşaat sektörü; konut, fabrika, hastane gibi her türlü bina inşaatını, yol, köprü, baraj, boru hattı gibi alt yapı faaliyetlerini, elektrik, sıhhi tesisat, havalandırma gibi her türlü donanım işini kapsayan geniş bir faaliyet alanına sahiptir. Tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye Ekonomisi'nde de önemli bir ekonomik faaliyet alanıdır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 57).

1980'li yılların başına kadar yoğun bir talebin yaşandığı sektörde, petrol fiyatlarının düşmesi, pazar ülkelerinin artan dış borçları, alınan korumacı kararlar, öncelikli yatırımların bir kısmının gerçekleştirilmiş olması ve dünya ekonomisinde yaşanan genel durgunluk gibi nedenlerle 1981-1987 yılları

arasında, uluslararası pazar hacminde önemli bir daralma görülmüştür (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001: 57). 1984 yılı başında uygulanmaya konulan toplu konut politikası ve kamu yatırımlarının ağırlıklı olarak alt yapı hizmetlerine yönlendirilmesi, üst yapı ve alt yapı faaliyetlerini kapsayan sektörde dikkate değer bir canlanmaya yol açmıştır. 1980-1984 yılları arasında katma değer artış hızı %00,8 civarında olan bu sektör, uygulanan ekonomik politikalar sonucu 1984-1988 döneminde yılda ortalama %0,5'lik büyüme hızına ulaşmıştır. İnşaat sektörü faaliyetlerinde en büyük pay ticari ve sınai yapıdaki konut inşaatına aittir. Toplu konut fonu uygulaması, bu kesimde büyük oranda yatırım artışına sebep olmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 321).

Hizmetler sektöründe IV. Plan döneminde %2,6; V. Plan döneminde ise %5 oranında büyüme görülmüştür.

Tablo 3. Plan Dönemlerinde Hizmetler Sektörünün Büyüme Hızları (%)

I. Plan	7,2
II. Plan	6,6
III. Plan	7,3
IV. Plan	2,6
V. Plan	5
VI. Plan	4,1

KAYNAK: Babacan, Aziz: 1999, Genel Tarım Politikası Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödeme Sistemi, Ankara, DPT İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, 17

4.2. 1990-1996 Dönemi

Tarım sektörünün önemi, 1990 öncesinde olduğu gibi 1990'lı yıllarda da azalmaya devam etmiştir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, 1990'lı yılların başlarında tarım sektörü üretiminde yıllık ortalama %1,7'lik artış; ihracatında %1,3'lük ve ithalatında %5'lik azalış olmuştur. 1990'lı yılların başlarında tarım arazilerinin tarım dışı kullanımında artış olmuştur (Parasız, 1998: 343). 1992 yılında tarım ihracatının toplam ihracattaki payı %15,4 olarak gerçekleşmiştir (Çelik, 2000: 12). Tarım sektörünün GSYİH içindeki payı 1990 yılında %17,5 iken, bu oran son yıllarda %15 seviyesine düşmüştür. Bununla birlikte, tarımın

ekonomideki önemi azalırken, nüfusun önemli bir kısmı geçimini tarımla sağlamaya devam etmektedir.

Tablo 1'den izlenebildiği gibi VI. Plan döneminde (1990-1994) tarım sektörü üretiminde yıllık ortalama %1,7 artış görüşmüştür, buna ilaveten ihracatında %1,3; ithalatında ise %5 azalış olmuştur. Arazi kullanım planlarının bulunmayışı, tarım arazilerinin tarım dışı kullanımının artışı ve erozyon gibi nedenlerle tarım alanları azalmaktadır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996:58).

Hayvancılık, yapılan bazı olumlu çalışmalara rağmen arzulanan seviyeye ulaşamamıştır. Ülkemizde hayvan sayıları tarımda gelişmiş ülkelerin çoğundan fazla olduğu halde, birim hayvan başına verim düşüktür. Hayvan popülasyonunda düşük verimli yerli ırkların çoğunlukta olması, hayvan barınakları, bakım ve besleme şartlarıyla, üreticilerin teknik bilgi ve pazarlama imkanlarının yetersizliği, ticari işletmelerin gelişmesi için gerekli sermaye birikiminin, hayvan sağlığı hizmetlerinin istenen seviyede olmaması, hayvancılık birlik ve kooperatiflerinin ülke genelinde yaygın olmayışı diğer başlıca sorunlardır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 59). Su ürünleri üretiminde de 1988 yılına kadar artış, daha sonraki yıllarda ise azalmalar olmuştur. Üretimdeki azalmalar aşırı avlanma, kirlenme ve ekolojik değişimlerden kaynaklanmıştır. Bunun sonucunda ihracatta azalmalar, ithalatta ise büyük ölçüde artışlar görülmüştür. (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 60). 1994 yılı verilerine göre, tarımsal üretimin %66,7'si bitkisel ürünler, %25,2'si hayvancılık, %2,7'si ormancılık ve %5,3'ü su ürünleri üretiminden oluşmaktadır.

VI. Plan döneminde, madencilik sektöründe, yerli ve yabancı sermayenin sektöre olan ilgisi beklenen düzeyde gelişmemiş, kamunun sektördeki ağırlığı devam etmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 66).

1989-1993 döneminde imalat sanayiinde üretim artış hızı yıllık ortalama %6,8 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi üretiminde 1994 yılında başlayan gerileme, 1995 yılının ilk üç aylık döneminde de devam etmiştir. Ancak, sanayi üretimi 1995 yılının ikinci üç aylık döneminden itibaren ekonomideki belirsizliklerin azalması ve canlanan iç talebin etkisiyle önemli artış göstermiştir (Parasız, 1998: 443-444).

Ayrıca, 1990 yılları başlarında imalat sanayii üretimi yıllık ortalama %4,1 oranında artmıştır. Bu dönemde gözlenen talep kompozisyonundaki değişimlerin etkisiyle, imalat sanayiinin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Karayolu taşıtlarında, dayanıklı tüketim mallarında ve elektronik sanayiinde gözlenen yüksek talep ve üretim artışlarının etkisiyle, genellikle yatırım malı üreten sektörlerin üretimi yıllık ortalama %16,4 artmış ve toplam imalat sanayii üretimi içindeki payı 1989 yılında %13,9 iken, 1993 yılında %19,6'ya yükselmiştir. Buna karşılık, tüketim malı sektörlerinin üretimi yıllık ortalama %3,9 artmış ve buna bağlı olarak imalat sanayii içindeki payı dönem başında %46,7 iken, dönem sonunda %41,7'ye düşmüştür. Ara malı üreten sektörlerin payı ise 1989'da %39,4'den, 1993'de %38,7'ye gerilemiştir (Parasız, 1998: 342).

Tablo 2'den izlenebildiği üzere, VI. Plan döneminde imalat sanayii üretimi yıllık ortalama %3,8 artmıştır. İthalat ise yıllık ortalama %9,8 artarak 1994 yılında 23,3 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Böylece, toplam ithalat içinde imalat sanayii ithalatının payı %83,2 olmuştur. İmalat sanayii ihracatı aynı dönemde yıllık ortalama %8,7 artarak 1994 yılında 18,1 milyar dolara ulaşmış ve toplam ihracat içinde imalat sanayiinin payı %92,9 olmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996: 65).

5. 1985-1990 Ve 1990-1996 Dönemlerinde Sektörel Büyümenin Kaynakları

Bu bölümde, 1985-1990 ve 1990-1996 dönemleri arasındaki ekonomik yapı değişikliği, sektörlerin nispi büyümelerinden gidilmek suretiyle ve bu dönemlere ait input-output tablolarından yararlanılarak hesaplanmaya çalışılacaktır. Bu yöntemle, hem ekonomideki büyümenin kaynakları ortaya çıkarılabilecek, hem de kaynakların nispi payları görülebilecektir. Daha sonra ise, dönemler arasındaki yapı değişikliğini gösteren sonuçlar birbiriyle karşılaştırılacak ve elde edilen sonuçlar yorumlanacaktır.

Uygulama yapılırken bir önceki bölümde de değinildiği gibi, hem yapılacak olan hesaplamalara kolaylık sağlaması, hem de iktisadi olarak daha genel sonuçlara ulaşılması amacıyla sektör sayısı 5'e indirgenmiştir. Söz konusu dönemlerin sektör sayılarında dikkat çeken önemli bir durum, 1985 ve 1990

input-output tablolarında 64 olan sektör sayısının, 1996 input-output tablosunda 98 olarak artmış olmasıdır*.

5.1. 1985-1990 Dönemi

Tablo 4'de 1985-1990 dönemleri arasındaki üretim, nihai talep, ara talep, ithal ikamesi ve ihracat değişimleri yer almaktadır.

Tablo 4. Türkiye Ekonomisi'nde 1985 Döneminden 1990 Dönemine Sektörlerin Üretim, Nihai Talep, Ara Talep, İthal İkamesi Ve İhracat Artışları (Milyar TL)

Sektörler	ΔX	ΔY	ΔW	ΔZ	ΔE
Tarım	89004	52773	36854	91905	2280
Madencilik	7166	2774	13346	16543	428
İmalat Sanayi	223637	120307	138991	282446	23148
İnşaat	54217	54238	0	54217	-21
Hizmetler	241377	146872	77826	245011	20314

Sektörel büyümenin kaynakları 1985 ve 1990 dönemlerindeki input-output tablolarının ilgili sütunlarından hareketle doğrudan fark alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 5. Türkiye Ekonomisi'nde 1985 Döneminden 1990 Dönemine Sektörel Büyümenin Kaynakları (Milyar TL)

Sektörler	ΔX	$(1-m_{85})\Delta Y$	$(1-m_{85})\Delta W$	$(m_{85}-m_{90})Z_{90}$	$(1-m_{85})\Delta E$
Tarım	89004,5	51506,4	3569,5	-696,6	2225,2
Madencilik	7161,9	804,4	3870,3	2364	123,2
İmalat Sanayi	222426,5	102140,6	118003,3	-17370	19652,6
İnşaat	54217	54238	0	0	-21
Hizmetler	241230,6	143493,9	76036	1854	19846,7

Tablo 5'de sektörel büyümenin kaynakları, sektörlerin nispi önemlerinden gidilmesi yöntemiyle hesaplanmıştır. Tarım sektöründe 89005 milyar TL.'lik üretim artışına; 51506 milyar TL. nihai talep artışı, 35970 milyar

* Girdi-çıkıtı tablolarındaki alt sektör artışlarının ana sektörlerle bölüşümü Ekte Tablo 2'de yer almaktadır.

TL. ara talep artışı ve 2225 milyar TL. ihracat artışı neden olmuş, ayrıca ithal ikamesinin üretim artışı üzerindeki etkisi negatif (-697 milyar TL.) olarak gerçekleşmiştir. Madencilik sektöründe 7162 milyar TL.'lik üretim artışına; 804 milyar TL. nihai talep artışı, 3870 milyar TL. ara talep artışı, 123 milyar TL. ihracat artışı ve 2364 milyar TL. ithal ikamesi artışı neden olmuştur. İmalat sanayii sektöründe 222427 milyar TL.'lik üretim artışına; 102141 milyar TL. nihai talep artışı, 118003 milyar TL. ara talep artışı ve 19653 milyar TL. ihracat artışı neden olmuş ayrıca ithal ikamesinin üretim artışı üzerindeki etkisi negatif (-17370 milyar TL.) olarak gerçekleşmiştir. İnşaat sektörüne bakıldığında, 54217 milyar TL.'lik üretim artışına 54328 milyar TL. nihai talep artışı neden olurken, ihracatın bu sektördeki üretim artışına negatif yönde (-21 milyar TL.) etkisi olmuştur. Üretim artışında, ara talep artışının ve ithal ikamesindeki artışın hiç payı olmamıştır. Hizmetler sektöründe ise 241231 milyar TL.'lik üretim artışına; 143494 milyar TL. nihai talep artışı, 76036 milyar TL. ara talep artışı, 1854 milyar TL. ithal ikamesi artışı ve 19847 milyar TL. ihracat artışı neden olmuştur.

Tablo 6. Türkiye Ekonomisi'nde 1985 Döneminden 1990 Dönemine Sektörler İtibariyle Büyümenin Kaynaklarının %'lik Payları

Sektörler	Y'nin payı	W'nin payı	Z'nin payı	E'nin payı	Toplam
Tarım	57,8	40,4	-0,7	2,5	100
Madencilik	11,2	54	33	1,7	100
İmalat Sanayi	45,9	53	-7,8	8,8	100
İnşaat	100,03	0	0	-0,03	100
Hizmetler	59,4	31,5	0,76	8,2	100

Tablo 6'da ise, Tablo 5'de verilen üretim artışının kaynaklarının nispi önemleri yani %'lik payları verilmektedir. Tablo 5 ve 6'nın yardımıyla Türkiye Ekonomisi için baz alınan 5 ana sektörün 1985-1990 dönemleri arasındaki gelişimleri ve üretim artışının kaynakları ile ilgili iktisadi yorumlar yapılabilir.

Bir önceki bölümde, 1985-1990 dönemindeki tarım sektöründeki gelişmelere göz atıldığında, genel olarak tarım sektöründe olumsuz gelişmeler kaydedildiğinden bahsedilmişti. Bütün olumsuz gelişmelere karşılık tarım sektöründe, Tablo 5'de izlenebileceği gibi 1985 yılından 1990 yılına 89005 milyar TL.'lik üretim artışı görülmüştür. Düşük de olsa, bu sektördeki üretim artışına tarımsal altyapının oluşturulmasında toprak ve su kaynaklarına yapılan

yatırımlarda önemli artış görülmesi (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 124) ve hayvancılıkta verim arttırılmaya gidilmesi (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 130) neden olmuştur. Alt sektörler itibariyle bakıldığında, tarım sektöründeki üretim artışında en büyük pay sırasıyla, bitkisel üretim artışı ve hayvancılıktaki üretim artışı alır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 123). Ayrıca, 1985 yılı input-output tablosu hazırlanırken daha önce hesaba katılmayan, hane halklarının işleyerek satmak amacıyla ayırdığı bulgur, tarhana, salça, reçel, pekmez, süt (ve buna bağlı olarak da peynir, yoğurt, tereyağı) ayrıca tohum, fidan ürünleri vs. üretim değerlerinin (T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1994: 5) 1990 yılı input-output tablosunda hesaba katılmış olmasının da üretim artışını olduğundan yüksek gösterdiği düşünülmektedir.

Tablo 6'ya bakıldığında, 1985-1990 döneminde tarım sektöründeki üretim artışındaki en önemli payı %57,8 ile nihai talep artışı alırken, bunu %40,4'lük pay ile ara talep artışı ve %2,5'luk pay ile ihracat artışı takip etmektedir. İthal ikamesinin ise tarım sektöründeki büyümeye katkısı negatif yönde (-%0,7) olmuştur.

Madencilik sektöründe de 1985-1990 döneminde olumsuz gelişmeler kaydedilmiştir ve bu olumsuz gelişmelere paralel olarak, 1985'den 1990 yılına kadar olan dönemde sektör üretiminde sadece 7162 milyar TL. artış görülmüştür. Bu sektörün üretiminde en büyük payı %40 ile taş ocakçılığı ve inşaat malzemeleri alırken, bunu %25 pay ile kömür üretimi ve %12 pay ile ham petrol ve doğalgaz üretimi takip etmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990: 139). Tablo 6'ya bakıldığında, 1985'den 1990 yılına kadar olan dönemdeki üretim artışında en önemli payı, 1980'li yıllardan sonra görülen rezerv artışının etkisiyle de %54 ile ara talepteki artış almıştır. Bu sektördeki üretim artışının, ithal ikamesi artışının payı %33 olarak gerçekleşmiş ve nihai talep artışı %11,2 pay alırken, bu dönemde ihracattaki olumsuz gelişmelerin etkisiyle ihracat düşük (%1,7) oranlarda gerçekleşmiştir.

Tablo 5'e bakıldığında; 1985-1990 döneminde imalat sanayii üretim artışının, baz alınan 5 sektör içinde hizmetler sektöründen sonra en yüksek üretim artışına sahip olduğu görülür. İmalat sanayiinde 1985-1990 dönemleri arasında üretim artışı 222427 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir. Tablo 6'ya bakıldığında, imalat sanayiindeki üretim artışında önemli payı, %53 ile ara talep artışı alırken, bunu nihai talep artışı (%45,9) takip etmiştir. İmalat sanayii ihracatındaki olumlu gelişmelerle birlikte bu sektördeki üretim artışında, ihracat

artışı %8,8 pay almıştır. İmalat sanayii nihai talep artışında en büyük payı deri giyim (%12,7) alırken, en düşük payı %0,0225 ile tütün almıştır. Ara talepte en büyük pay petro kimyaya (%21,4); en düşük pay ise (%1,55) gübreye aittir. İthalatta 1989 yılına kadar haksız rekabete karşı önlem alınamaması nedeniyle, ithal ikamesinin bu sektördeki üretim artışına negatif yönde (-%7,8) etkisi olmuştur.

İnşaat sektöründe 1985-1990 dönemleri arasında 54217 milyar TL. üretim artışı ve neredeyse buna eşit nihai talep artışı görülmüştür. Ara talep artışı ve ithal ikamesinin payı sıfır (0) olarak ve ihracat artışının payı sıfıra çok yakın olarak (-%0,03) gerçekleşmiştir. Bir başka değişle, bu dönemlerde inşaat sektöründeki üretim artışının neredeyse tek nedeni (%100,03) nihai talepteki artıştır.

Tablo 6'ya bakıldığında hizmetler sektöründeki üretim artışının en büyük nedenini sırasıyla, nihai talep artışı (%59,4) ve daha sonra da ara talep artışı (%31,5) oluşturmaktadır. İhracat artışının payı %8,2 iken, ithal ikamesi artışının payı ise %0,7'dir.

5.2. 1990-1996 Dönemi

Şimdi de 1990-1996 input-output tablolarından hareketle, bu dönemler arasındaki ekonomik yapı değişikliğini analiz edelim;

Tablo 7. Türkiye Ekonomisi'nde 1990 Döneminden 1996 Dönemine Sektörlerin Üretim, Nihai Talep, Ara Talep, İthal İkamesi Ve İhracat Artışları (Milyar TL)

<i>Sektörler</i>	<i>ΔX</i>	<i>ΔY</i>	<i>ΔW</i>	<i>ΔZ</i>	<i>ΔE</i>
Tarım	3752373	1892527	1500096	3555591	162967
Madencilik	222656	97388	507525	627428	22514
İmalat Sanayi	9763566	5856888	5655855	12924492	1441750
İnşaat	1890776	1872618	36687	1909305	0
Hizmetler	11287266	6182399	3790942	11947285	1973944

Tablo 7'de, sektörel büyümenin kaynakları 1990 ve 1996 yıllarına ait input-output tablolarının yardımıyla doğrudan fark alınarak hesaplanmıştır.

Tablo 8. Türkiye Ekonomisi'nde 1990 Döneminden 1996 Dönemine Sektörel Büyümenin Kaynakları (Milyar TL)

<i>Sektörler</i>	ΔX	$(1-m_{90})\Delta Y$	$(1-m_{90})\Delta W$	$(m_{90}-m_{96})Z_{96}$	$(1-m_{90})\Delta E$
Tarım	3514413	1841429	1459590	54827	158567
Madencilik	301063	40708	212145	38799	9411
İmalat Sanayi	11306684	480501	4722639	489683	1203861
İnşaat	1928973	1872618	366878	19668	0
Hizmetler	12232399	6083481	3730286	476271	1942361

Tablo 8'de, sektörel büyümenin kaynakları sektörlerin nispi önemlerinden gidilmek suretiyle hesaplanmıştır. Bununla birlikte, tablo 7 ve tablo 8 arasında yani; iki farklı hesaplama yöntemi ile elde edilen sektörel büyümenin kaynaklarına ait sonuçlar arasında farklar olduğu görülür. Bu farkların, 1990 ve 1996 input-output tablolarının hesaplama yöntemlerinin farklı olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Şöyle ki, 1996 input-output tablosu arz ve kullanım olarak hazırlanmasına rağmen, daha önceki dönemlere ait tablolardan farklı olarak simetrik hazırlanmamıştır. Bu çalışmada, sektörlerin nispi önemlerinden gidilerek sektörel büyümenin kaynaklarının incelenmesi söz konusu olduğu için, tablo 8 baz alınarak yorumlamalar yapılacaktır.

Tablo 8 incelendiğinde, tarım sektöründe 3514413 milyar TL.'lik üretim artışına; 1841429 milyar TL. nihai talep artışı, 1459590 milyar TL. ara talep artışı, 54827 milyar TL. ithal ikamesi artışı ve 158567 milyar TL. ihracat artışının neden olduğu görülür. Madencilik sektöründe 301063 milyar TL.'lik üretim artışına; 40708 milyar TL. nihai talep artışı, 212145 milyar TL. ara talep artışı, 38799 milyar TL. ithal ikamesi artışı ve 9411 milyar TL. ihracat artışı neden olmuştur. İmalat sanayii sektöründe 11306684 milyar TL.'lik üretim artışına; 4890501 milyar TL. nihai talep artışı, 4722639 milyar TL. ara talep artışı, 489683 milyar TL. ithal ikamesi artışı ve 1203861 milyar TL. ile ihracat artışı neden olmuştur. İnşaat sektöründe 1928973 milyar TL.'lik üretim artışına; 1872618 milyar TL. nihai talep artışı, 36687 milyar TL. ara talep artışı ve 19668 milyar TL. ithal ikamesi artışının neden olduğu görülür. İhracat artışının ise payı sıfır (0)'dır. Hizmetler sektöründe 12232399 milyar TL.'lik üretim artışına; 6083481 milyar TL. nihai talep artışı, 3730286 milyar TL. ara talep artışı, 476271 milyar TL. ithal ikamesi artışı ve 1942361 milyar TL. ihracat artışı neden olmuştur.

Tablo 9. Türkiye Ekonomisi'nde 1990 Döneminden 1996 Dönemine Sektörler İtibariyle Büyümenin Kaynaklarının %'lik Payları

<i>Sektörler</i>	<i>Y'nin payı</i>	<i>W'nin payı</i>	<i>Z'nin payı</i>	<i>E'nin payı</i>	<i>Toplam</i>
Tarım	52,4	41,5	1,6	4,5	100
Madencilik	13,5	70,5	12,9	3,1	100
İmalat Sanayi	43,2	41,8	4,3	10,6	100
İnşaat	97,1	1,9	1	0	100
Hizmetler	49,7	30,5	3,9	15,9	100

Tablo 9'da, 1990 yılından 1996 yılına kaydedilen üretim artışına, sektörler itibariyle nihai talep artışının, ara talep artışının, ithal ikamesi ve ihracat artışlarının katkıları nispi olarak yer almaktadır. Tablo 8 ve tablo 9'a göre büyümenin kaynakları sektörel bazda yorumlanacaktır.

Tarım sektöründe 1990 yılından 1996 yılına 3514413 milyar TL. üretim artışı olmuştur. Tablo 9'a bakıldığında, 1990-1996 döneminde tarım sektöründeki üretim artışının önemli kısmının %52,4'lük pay ile nihai talep artışından ve %41,5'lük pay ile ara talep artışından kaynaklandığı görülmektedir. İhracat genişlemesinin etkisi (%4,5) ve ithal ikamesinin etkisinin (%1,6) yani dış kaynaklı etkilerin oran olarak düşük kaldığı görülmektedir.

Tablo 9'a bakıldığında, 1990-1996 döneminde madencilik sektöründeki 301063 milyar TL.'lik üretim artışının en önemli sebebinin %70,5'lük pay ile ara talep artışı oluşturmaktadır. Bunu %13,5 pay ile nihai talep artışında, 12,9 pay ile ithal ikamesinde ve %3,1'lik pay ile ihracatta görülen artışlar takip eder.

Yine aynı dönem için, 1990-1996 döneminde imalat sanayiindeki 11306684 milyar TL.'lik üretim artışının önemli kısmının, %43,2'lik pay ile nihai talep artışından ve %41,8'lik pay ile ara talep artışından kaynaklandığı görülmektedir. İhracat artışının payı %10,6 iken, ithal ikamesinin etkisinin oran olarak düşük kaldığı (%4,3) görülmektedir.

İnşaat sektöründe, 1990-1996 dönemleri arasında 1928973 milyar TL. üretim artışı görülmüştür. Bu artışın en önemli hatta tek nedeni, nihai talepteki artıştır (%97,1). Ara talep artışı (%1,9) ve ithal ikamesinin payı (%1) sifıra çok yakın, ihracat artışının ise etkisi sıfır (0) olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3 incelendiğinde, VI. Plan döneminde hizmetler sektörünün büyüme hızının %4,1 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 9'a bakıldığında ise, bu sektördeki 12232399 milyar TL.'lik üretim artışının en büyük nedenini; sırasıyla nihai talep artışı (%49,7), daha sonra da ara talep artışı (%30,5) oluşturmaktadır. İhracat artışının payı %15,9 iken, ithal ikamesi artışının payı ise %3,9'dur.

SONUÇ

Bu çalışma ile 1985-1990 ve 1996 input-output tablolarından hareketle sektörel üretim artışları ve bu artışların kaynakları incelenmiştir. Sektörel üretim artışlarının kaynakları "sektörlerin nispi önemlerinden gidilmesi" yöntemiyle hesaplanmıştır.

Uygulamaya başlanmadan önce, bu üç input-output tablosu sektör sayıları açısından kıyaslanmış ve 1996 input-output tablosunun sektör sayısının, diğer tabloların sektör sayılarından fazla olduğu görülmüştür. Hesaplama ve yorumlamalarda problemle karşılaşılmasını amacıyla, bütün tablolar, sektör sayıları 5 olacak şekilde toplulaştırılmıştır. Bu sektörler; tarım, madencilik, imalat sanayii, inşaat ve hizmetler sektörleridir.

Sektör sayısı problemi çözümlendikten sonra, 1985-1990 ve 1990-1996 dönemlerindeki sektörel üretim artışlarının kaynakları sektörlerin nispi önemlerinden gidilmesi yöntemiyle TL. ve % (nispi) olarak hesaplanmıştır. Üretim artışının kaynakları, 4 başlıkta ele alınmıştır. Bunlar; nihai talep artışı, ara talep artışı, ithal ikamesi ve ihracat artışıdır.

1985-1990 dönemindeki sektörel üretim artışları tablo 2 ve tablo 3 yardımıyla incelendiğinde; en yüksek üretim artışının hizmetler sektöründe, en düşük üretim artışının ise madencilik sektöründe gerçekleştiği görülmüştür. Tarım ve imalat sanayii sektörlerinde ithal ikamesinin, bu sektörlerdeki üretim artışlarını negatif yönde etkilediği görülmüştür. Ayrıca, inşaat sektöründeki üretim artışının nedenlerinin sadece nihai talepteki artış ve ihracattaki düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Tarım ve hizmetler sektöründe, nihai talebin payı fazla iken; madencilik ve imalat sanayii sektörlerinde ise ara talep artışının payı fazla olmuştur. Dikkat çeken bir başka nokta ise; madencilik sektörü dışındaki sektörlerde ithal ikamesinin payının çok düşük, tarım ve imalat sanayii sektörlerinde ise negatif olduğudur. Ayrıca, ihracat artışının payı da tüm sektörlerde düşük oranlarda gerçekleşmiştir.

1990-1996 dönemindeki sektörel üretim artışları tablo 8 ve tablo 9 yardımıyla incelendiğinde, diğer döneme benzer özellikler taşıdığı görülmüştür. En yüksek üretim artışı hizmetler, en düşük üretim artışı ise madencilik sektörlerinde gerçekleşmiştir. İrişaat sektöründe en büyük pay nihai talep artışında görülmüş olmakla birlikte, diğer dönemden farklı olarak, düşükte olsa ara talep artışı ve ithal ikamesinin payları da bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde de diğer döneme benzer olarak, imalat sanayii sektöründe ara talep artışının ve nihai talep artışının payları hemen hemen aynı düzeyde gerçekleşmiştir.

Yapılan bu çalışmada verilen yöntemlerle, ekonomideki yapısal değişiklik sektörel olarak incelenebilecek ve sektörel üretim artışının kaynakları sayısal olarak hesaplanabilecektir. Ayrıca, eğer sektörel üretim artışının kaynakları farklı dönemler için de uygulanırsa, dönemler arasında kıyaslamalar yapılabilecek ve ekonominin gidişatı hakkında tartışmalara yön verebilecektir.

Daha önce yapılan çalışmalarda üretim artışının kaynakları, sektör sayıları olduğu gibi alınarak yani 5 ana sektöre toplulaştırılmayarak ve tek bir dönem için bütün sektörlerdeki yada tek bir sektördeki üretim artışı hesaplanmıştır. Buna ilaveten, sektörlerin üretim artışlarından gidilerek ekonominin büyüme hızının farklı ülkeler için hesaplanması yoluyla ülkelerarası kıyaslamalar da yapılmıştır.

Gökçen A. tarafından yapılan "Türkiye'de İmalat Sanayiinde Yapı Değişikliği" isimli çalışmada yapı değişikliği imalat sanayii sektörü için ele alınmıştır. Aydoğuş O. tarafından yapılan "Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi, İhracat Artışı Ve Toplam Faktör Verimliliği İlişkileri: 1971-1988" isimli çalışmada imalat sanayiinde ithal ikamesi ve ihracat artışı ilişkileri incelenmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarına bakıldığında; 1960'lı yıllarda ithal ikamesinin büyümeye katkısının pozitif, II. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve 1980 sonrasında negatif olduğu görülmüştür. Bizim çalışmamızın sonuçlarında ise, 1985-1990 döneminde ithal ikamesinin etkisinin negatif, 1990-1996 döneminde ise düşük ama pozitif olduğu görülmektedir. Benzer olarak ihracata bakıldığında, 1980 öncesi II. Plan dönemi dışında büyümeye katkısı önemsiz bir düzeyde iken, önemi 1980 yılları sonrasında artmıştır. Bizim çalışmamızın sonuçlarında ise, ihracatın büyümeye katkısı 1985-1990 ve 1990-1996 dönemlerinde %10 civarlarındadır.

KAYNAKLAR

- AYDOĞUŞ, OSMAN: 1990, **Girdi-Çıktı Modellerine Giriş Teori Ve Uygulama**, Ankara, Gazi Üniversitesi
- AYDOĞUŞ, OSMAN: 1993, "Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi, İhracat Artışı ve Toplam Faktör Verimliliği İlişkileri 1971-1988", c. 20(4), 453-473
- BABACAN, AZİZ: 1999, **Genel Tarım Politikası Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödeme Sistemi**, Ankara, DPT İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü
- CHENERY, H.B.; WATANABE, T: 1958, "International Comparisons Of The Structure Of Production", *Econometrica*, c.26, 487-521
- ÇELİK, NEBİ: 2000, **Tarımda Girdi Kullanımı Ve Verimliliğe Etkileri**, Ankara, DPT İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü
- GÖKÇEN, AHMET: 1974-1975, "Türkiye'de İmalat Sanayiinde Yapı Değişikliği", İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c.34, 123-160
- GÖKÇEN, AHMET: 1976, "Girdi-Çıktı Modellerinin Işığı Altında Ekonomik Yapı Değişikliği Türkiye Ekonomisi'ne Bir Uygulama Denemesi", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi) İstanbul
- GÖKÇEN, AHMET: 1982, "Türkiye Ekonomisi'nde İthal İkamesi Ve Üretimin İthalata Bağımlılığı", (Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi), İstanbul
- PARASIZ, İLKER: 1998, **1923'ten Günümüzde Türkiye Ekonomisi İktisat Ve İstikrar Politikaları**, Bursa, Ezgi Kitapevi
- SANTHANAM, K.V.; PATIL, R. H.: 1982, "A Study Of The Production Structure Of The Indian Economy: An International Comparison", *Econometrica*, c.40, No:1, 159-166
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ: Aralık 1989, **Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tabloları**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ: Haziran 1994, **Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1990**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ: Ekim 2001, **Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1996**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI: 1990, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler 1984-1988**, Ankara, Başbakanlık Basımevi
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI: 1996, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara, DPT
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI: 2000, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Madencilik Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, DPT
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI: 2001, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı İnşaat, Müteahhitlik, Mühendislik Ve Müşavirlik Hizmetleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara, DPT
- TEMEL, ADİL; ÖZEREN, SUAT; ULU, RAHMİ; BOYAR, ERCAN: 2002, **Denizli Ve Gaziantep İleri İmalat Sanayiinin Yapısı**, Ankara, DPT Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü
- TÜRKİYE TİCARET, SANAYİ, DENİZ TİCARET ODALARI VE TİCARET BORSALARI BİRLİĞİ: 1987, **İktisadi Rapor**

TÜRKİYE EKONOMİ'SİNDE 1985-1990 VE 1996 DÖNEMLERİNDE EKONOMİK ...

Tablo 2: 1985-1990 ve 1996 Girdi Çıktı Tablolarına Göre Sektör Sayıları

Yıllar	Sektörler	Tarım	Madencilik	İmalat Sanayii	İnşaat	Hizmetler	Toplam
1985		4	6	41	2	11	64
1990		4	6	41	2	11	64
1996		7	5	59	1	26	98